

засобами праці. Довгострокові зміни в економіках розвинутих країн, країн наздоганяючого типу зростання свідчать, що позиції промислового капіталу там посилюються. Так само вони мають посилюватися і у вітчизняній економіці. Для цього промисловий капітал і сфера матеріального виробництва мають стати об'єктами державної підтримки. При цьому головним напрямом такої підтримки має бути створення інститутів розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Жданова Л.Л. Новая индустриализация и третья промышленная революция – концепции экономического развития / Л.Л. Жданова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. Вип. 9. Частина 7. – Херсон, 2014. – С. 9-15.
2. Держстат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. United States Census [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.census.gov/compendia/statab/fed_reports.html.
4. Statistisches Bundesamt [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.destatis.de/EN/FactsFigures/Indicators/LongTermSeries/NationalAccounts/lrvgr02.html>.
5. National Bureau of Statistics China [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.stats.gov.cn/english/easyquery.htm?cn=C01>.
6. Статистичний щорічник України за 2012 рік / За редакцією О.Г. Осауленка. – Київ : Державна служба статистики України, 2013. – 552 с.
7. Статистичний щорічник України за 2013 рік / За редакцією О.Г. Осауленка. – Київ : Державна служба статистики України, 2014. – 534 с.
8. Human Development Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en/content/table-1-human-development-index-and-its-components>.
9. Human Development Report 2007/2008. Fighting climate change: Human solidarity in a divided world. – New York : UNDP, 2007. – 289 p.
10. Международные сопоставления валового внутреннего продукта за 2005 год [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gks.ru/bgd/regl/b08_70/Main.htm.
11. Международные сопоставления валового внутреннего продукта за 2011 год [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gks.ru/bgd/regl/b14_13/lssWWW.exe/Stg/d04/27-28.htm.
12. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2013. Статистичний збірник. – Київ : Державна служба статистики України, 2014. – 289 с.

УДК [334.7.01:330.8](477)"18/19"

Кудласевич О.М.
*кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник відділу економічної історії
Інституту економіки та прогнозування
Національної академії наук України*

ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНІ ТА НАЦІОНАЛЬНО-ЕТНІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦТВА У ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУКОВІЙ ДУМЦІ

Статтю присвячено історико-теоретичному дослідженню генези підприємництва. Розглянуто історико-культурні та ментально-господарські підвалини формування в українській економічній думці концепції підприємництва. Досліджено ідеологію гуманізму, просвітництва та економічного лібералізму, що стала у другій половині XVIII ст. теоретичною основою становлення цілісної системи економіко-правових поглядів українських вчених.

Ключові слова: теоретичні джерела, історико-економічні та національно-етнічні особливості, економічна думка, підприємництво.

Кудласевич О.Н. ИСТОРИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И НАЦИОНАЛЬНО-ЭТНИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОНЦЕПЦИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ НАУЧНОЙ МЫСЛИ

Статья посвящена историко-теоретическому исследованию генезиса предпринимательства. Рассмотрены историко-культурные и ментально-хозяйственные основы формирования в украинской экономической мысли концепции предпринимательства. Исследована идеология гуманизма, просветительства и экономического либерализма, ставшая во второй половине XVIII ст. теоретической основой становления целостной системы экономико-правовых взглядов украинских ученых.

Ключевые слова: теоретические истоки, историко-экономические и национально-этнические особенности, экономическая мысль, предпринимательство.

Kudlasevych O.M. HISTORICAL, ECONOMIC AND NATIONAL-ETHNIC PRINCIPLES OF FORMING OF THE ENTREPRENEURSHIP CONCEPT IN THE NATIONAL SCIENTIFIC IDEA

The article is devoted to research of historical and theoretical genesis of entrepreneurship. It was considered the historical, cultural and mental-economic foundations of concept of entrepreneurship formation in the Ukrainian economic idea. It was studied the humanism ideology, education and economic liberalism that was in the second half of the XVIII century the theoretical basis for the formation of an integrated system of economic and legal trends of Ukrainian scientists.

Keywords: theoretical sources, historical, economic and national-ethnic features, economic thought, entrepreneurship.

Постановка проблеми. За умов становлення та розвитку ринкових відносин в Україні постає об'єктивна необхідність аналізу історико-національних закономірностей та особливостей розвитку підприємництва. Актуальність цього дослідження визначається неефективністю процесу розбудови під-

приємницького сектора економіки України на межі XX–XXI ст., що відбувалася за рахунок запозичення західних інституційних норм у сфері підприємницької діяльності та ігнорування власного історичного досвіду. Необхідність розробки національної моделі підприємницької діяльності, яка б брала до

уваги особливості ринкової трансформації економіки України, актуалізує потребу історико-економічного дослідження та творчого осмислення вітчизняного досвіду, що враховує специфіку, менталітет і національні традиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З часу здобуття Україною незалежності в науковому середовищі постійно зростає інтерес до вітчизняної економічної історії в цілому та історії підприємництва зокрема. До окремих проблем розвитку підприємницької діяльності зверталось чимало вчених, деякі питання функціонування підприємництва знайшли відображення у працях Т. Лазанської, Е. Лортікіяна, В. Небрата, О. Сайкевича, Н. Супрун, В. Феценко, С. Чистякової та ін.

Так, окремі аспекти взаємодії господарського середовища та фінансово-кредитного механізму, урядової політики у висвітленні українських економістів пореформеного періоду розкрито у працях Е. Лортікіяна [8]. Генезу ринкового господарства, в тому числі підприємницьких відносин в українській економічній думці другої половини ХІХ – початку ХХ ст., дослідила В. Феценко [13]. Питання активного державного втручання в діяльність економічних суб'єктів у добу ринкових реформ знайшли всебічне висвітлення у роботах О. Сайкевича [11]. У своїх дослідженнях Н. Супрун [12] приділила увагу історичним умовам становлення корпоративного управління у вітчизняній господарській практиці та теоретичній спадщині в цій царині представників вітчизняної науки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній історико-економічній літературі цілісного висвітлення генези теорії підприємництва в українській економічній думці ще не зроблено, чимало дискусійних проблем потребують розширення та поглиблення наукового пошуку.

Мета статті полягає у дослідженні історико-культурних та ментально-господарських основ формування в українській економічній думці концепції підприємництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національні господарські традиції стали об'єктивним підґрунтям теоретичних поглядів на зміст і суспільну корисність підприємництва в Україні. Ще в Київській Русі відбувалися зародження та розвиток особливих форм господарювання на основах індивідуальної власності, приватної ініціативи, відповідальності та заповзятливості, про що свідчать пам'ятки матеріальної культури, законодавчі акти, послання-накази князів, літописи та інші історичні джерела. Зокрема, «Правда Руська» містила норми, що врегульовували майнові та кредитно-грошові відносини, законодавчо закріплювали права та обов'язки учасників комерційних і позикових угод, захищали права власності та регламентували форми залежності фізичних осіб. Ця збірка стародавнього звичаєвого права відображає виникнення економічних термінів (істот – лихварський капітал, купа – позика, отариця – власність, рез – процент, рядовичі – наймані працівники тощо), які характеризують зародження підприємницьких відносин.

За часів польсько-литовського панування набули розвитку місцеві промисли, що становили основу формування промислового виробництва в Україні. Гуральні, поташні, соляні буди, селітряні промисли, гути та інші види самостійної господарської діяльності були прообразом промислового підприємництва і забезпечували розвиток національного ринку. Використання спеціальних пристроїв і механізмів,

ускладнення організації та підвищення технічного рівня виробництва супроводжувалося дедалі ширшим використанням найманої праці. На базі ремісничого виробництва та розвитку сільських промислів формувалася так звана розсіяна мануфактура, що обумовило включення широких верств населення в єдине господарське середовище, консолідацію економічних суб'єктів [4, с. 166–179]. Ці процеси зумовлювали становлення відповідного типу мислення, стереотипів поведінки, господарської культури.

Після Люблінської унії внаслідок експансії польської шляхти на українських теренах інтенсивно формувалися масштабні високоотоварні господарства – фільварки. У межах великого землеволодіння на панських землях розвивалося виробництво на ринку аграрної продукції, а також лісовий промисел, видобуток солі, млинарство, залізрудна промисловість. Як зазначав О. Оглоблин, дух промислового підприємства захопив усі стани суспільства [10, с. 112]. Заповзятливість та економічна активність українського населення сприяли формуванню конкурентного середовища та утвердженню ліберальних засад суспільної свідомості, національної трудової етики, ментально-господарських основ розвитку суспільної та, зокрема, економічної думки.

Погляди філософів-просвітителів доби Відродження стали теоретичними основами економічної діяльності та характеру соціальних відносин, обумовлених господарськими процесами. Видатні мислителі ХV–ХVІІІ ст. Ю. Дрогобич, П. Русин, С. Оріховський-Роксолан, І. Гізель, Х. Філалет, Ф. Прокопович проповідували загальноєвропейські ідеали гуманізму, солідаризму та вільної праці. Центральною ідеєю гуманізму була актуалізація можливостей, закладених в індивіді, обґрунтування особистої свободи як головної передумови реалізації сутнісних сил людини та основи справедливого суспільного ладу. Господарська діяльність і громадянська активність розглядалися як взаємопов'язані та взаємообумовлені складові суспільного добробуту, соціальної злагоди і особистого щастя.

Науковий доробок українських вчених висвітлював ідеї, співзвучні основним положенням теорії природного права, що дістали подальший розвиток у працях Дж. Локка, Г. Грація, Т. Гоббса, Б. Спінози. Згідно з цією теорією, люди на ранніх етапах становлення цивілізації були рівними, спільно володіли та вільно розпоряджались усіма благами. Теорія суспільного договору розглядала свободу як природний стан, основу якого становлять права на життя, особисту незалежність та власність. Саме ці три права утворюють конституційний базис громадянського суспільства. Кожне з них створює передумови для іншого, переходить в наступне. Переосмислення та переоцінка прав і свобод особистості, започатковані в процесі гуманістичних зрушень у суспільній свідомості та науці в добу Відродження та Реформації, виявилися основою становлення теоретико-філософських засад ринкового господарства, громадянського суспільства та правової держави [9, с. 28–29]. Слід наголосити, що в українській суспільно-філософській думці зародження та розвиток ідей природного права й суспільного договору відбувалися ще у ХVІ ст.

Принцип спільного блага виступає центральним етичним принципом суспільно-філософської думки в Україні зазначеного періоду. Ідеї патріотизму, суспільної активності, служіння своєму народові були провідними у полемічній та освітній літературі. Важливим чинником розвитку гуманістично-реформаційної культури та модерних норм соціального

життя слугував братський рух. Братства становили об'єднання широких верств українського народу демократичного напрямку та стали ідеологічними осередками боротьби проти національного та релігійного гноблення, їхня діяльність спрямовувалася на захист громадянських і господарських прав українського населення, розвиток економічної ініціативи та взаємодопомоги [5]. Діяльність братств, активними учасниками яких були С. Зизаній, М. Смотрицький, З. Копистенський, Й. Борецький, П. Могила та інші громадські діячі, підпорядковувалася ідеям економічного підприємництва, справедливості, правової рівності, політичної свободи і громадянського служіння. Отже, можна стверджувати, що світоглядна основа української соціально-філософської думки XVI–XVIII ст. аксіологічно близька до економічного лібералізму і може розглядатися як теоретичне джерело формування наукових поглядів на підприємництво в Україні. Ціннісні орієнтири її розвитку визначені гуманістичними традиціями філософії Відродження та ідеології Просвітництва, ліберально-демократичними засадами національного державотворення козацької доби та соціальним спрямуванням діяльності братств, що репрезентували на українських теренах реформаційний рух.

Економіко-правова концепція С. Десницького стала теоретичним оформленням соціально-економічних умов розвитку підприємництва як прогресивної форми господарювання у другій половині XVIII ст. На думку мислителя, захист державою майнових прав громадян, сприяння господарській ініціативі, правове забезпечення комерційних угод є передумовами економічного розвитку. В авторському курсі римського та російського права у розділі «О полиции, или Благоустроении гражданском» учений докладно висвітлював питання мануфактурної промисловості, торгівлі, сільського господарства, грошей, кредиту, державного бюджету, податків у контексті заохочення економічної активності населення, реалізації підприємницького потенціалу. Суспільний поступ С. Десницький пов'язував із утвердженням вищих форм господарської організації на основі еволюції відносин власності та вдосконалення юридичних засобів регулювання економіки. Трактуювані інституційних аспектів становлення комерційного стану дістало повного вираження в останній доповіді вченого «О разных понятиях, какие имеют народы о собственности имени в разных обстоятельствах общежития» (1781 р.). Право власності поряд з правом на життя, свободу, честь і здоров'я він заручував до невід'ємних прав людини, що забезпечують можливість самореалізації та участі в господарському та соціальному житті [3, с. 261–262]. Таким чином, теоретичний аналіз історичного процесу, розроблення проектів реформування господарства та державного управління слугували базою подальшого розвитку поглядів на рушійні сили, чинники, зміст, конкретно-господарські форми підприємництва.

Обґрунтування Я. Козельським пропозицій щодо модернізації державної політики стало відображенням ментально-господарських основ формування наукових поглядів на розвиток господарства та роль держави в його забезпеченні. На основі синтезу історико-етичних і ліберальних засад учений запропонував ряд заходів, спрямованих на розвиток економічної ініціативи та самостійності господарських суб'єктів за політичного сприяння держави. Він виступав, з одного боку, проти експансивної зовнішньої політики, надмірних воєнних витратів, що підіривають економічну основу безпеки, а з іншого – наголошу-

вав на тому, що позиції країни в світі визначаються перш за все станом її внутрішнього виробництва. Автор «Философических предложений» добре усвідомлював необхідність міжнародних економічних відносин і переваги розвиненої зовнішньої торгівлі для поступу господарства та добробуту населення. Я. Козельський підкреслював, що істинну основу багатства й джерело достатку становить «не золото й срібло, а працелюбність» [7, с. 537]. Історико-культурна традиція, що спирається на цінності вільної праці, господарської самостійності та відповідальності, трудову основу багатства держави та добробуту її мешканців, утверджувалася й зміцнювалася упродовж усього часу формування української нації.

У суспільно-політичній літературі початку XIX ст. набули поширення ідеї вільного розвитку господарських сил народу, забезпечення правових умов для реалізації його економічного потенціалу, створення середовища, сприятливого для технічного прогресу та технологічних нововведень. Зокрема, у теоретичних працях і проектах соціально-політичної модернізації, що розроблялися В. Каразіним, І. Вернадським, провідна роль надавалася запозятливості широких верств економічно активного населення, звільненню виробничих можливостей від обмежень консервативних соціальних відносин та включенню всіх ресурсів у господарський кругообіг.

Виходячи з теоретичних основ класичної політичної економії, українські вчені розвивали ідеї необхідності забезпечення стійкості місцевого господарства, сприяння будівництву нових промислових підприємств, підтримки господарської ініціативи різних верств населення. Так, В. Каразін аргументував неефективність використання старих форм господарювання, розробляв шляхи економічного розвитку країни, зокрема інтенсифікації виробництва, вдосконалення техніки, впровадження прогресивних технологій, реформування аграрних відносин. Перспективи економічного піднесення країни, зміцнення курсу національної валюти, подолання залежності від іноземних кредитів він пов'язував зі збільшенням частки приватної власності, утвердженням принципів економічного лібералізму. Вчений надавав великого значення захисту принципу свободи господарської діяльності всіх класів суспільства, а також прямо поставив питання про необхідність докорінної зміни вітчизняного законодавства. Саме визначеність законів, на думку В. Каразіна, становить основу вільної та активної господарської діяльності [6, с. 17].

І. Вернадський виступав за розвиток підприємницької ініціативи, особливу увагу приділяв інституційним умовам розвитку господарства, серед яких головними визначив забезпечення державою економічної свободи та правового захисту власності. Як один із учасників підготовки реформ 1860-х років, І. Вернадський у столичний період своєї діяльності на державних посадах відстоював ідею звільнення селян зі збереженням поміщицького землеволодіння, але виступав проти встановлення високих викупних платежів, обґрунтував проект реформування банківської системи та розвитку іпотечного довгострокового кредитування. У питаннях грошового обігу та кредиту вчений також дотримувався ліберальних підходів і був прибічником необхідності «розкрячення капіталу» та розвитку зручних форм товарно-грошових відносин [1; 2]. Можна стверджувати, що погляди І. Вернадського на передумови та перспективи господарського поступу формували науковий базис для подальшого розвитку ринкових економічних концепцій.

Висновки. Дослідження української економічної літератури з питань підприємництва дає підстави для висновків та узагальнень щодо особливостей формування теоретичних основ підприємництва у вітчизняній економічній думці. А саме, перші спроби наукового осмислення нових явищ господарського життя, пов'язаних з розвитком товарно-грошових відносин та використанням найманої праці, відносяться до періоду пізнього середньовіччя. У другій половині XVIII ст. теоретичною основою становлення цілісної системи економіко-правових поглядів українських мислителів була ідеологія гуманізму, просвітництва та економічного лібералізму. Забезпечення державою економічної свободи громадян та правового захисту власності стало головними вимогами реформативних проектів С. Десницького, В. Каразіна, І. Вернадського. Праці даних учених заклали підвалини наукової розробки проблеми взаємодії держави та господарюючих суб'єктів за умов розвитку ринкових відносин. Загалом же історико-культурна традиція, ментально-господарські стереотипи, ціннісні орієнтири і теоретичні засади, що визначилися напередодні реформ другої половини XIX ст. у господарській практиці та науковій літературі, були основою становлення в українській економічній думці концепцій підприємництва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вернадский И.В. Кредит / И.В. Вернадский // Экономический указатель. – 1856. – № 6. – С. 129–130.
2. Вернадский И.В. Кредит и монета / И.В. Вернадский // Экономический указатель. – 1857. – № 7. – С. 150–151.
3. Десницкий С.Е. Из примечаний к переводу книги Блэкстона

«Истолкования английских законов» / С.Е. Десницкий // Юридические произведения прогрессивных русских мыслителей. Вторая половина XVIII века. – М. : Юридическая литература, 1959. – С. 259–264.

4. Небрат В.В., Супрун Н.А. та ін. Еволюція ринкових інститутів в Україні : монографія : у 2 ч. Ч. 1 / [В.В. Небрат, Н.А. Супрун та ін.] ; за ред. В.В. Небрат ; НАН України ; ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». – К., 2012. – 332 с.
5. Ісаєвич Я.Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. / Я.Д. Ісаєвич. – К., 1966. – 250 с.
6. Каразин В. Мысли относительно до присутственных мест (подано г. Д.П. Трощинскому 15 мая 1801 года) / В. Каразин // Сочинения, письма и бумаги В.Н. Каразина, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. – Изд. Харьк. ун-та, 1910. – 908 с.
7. Козельский Я.П. Философические предложения / Я.П. Козельский // Избранные произведения русских мыслителей второй половины XVIII века. – М., 1952. – Т.1. – 620 с.
8. Лортикян Э.Л. История экономики и экономической мысли Украины. Эволюция рыночной экономики / Э.Л. Лортикян. – Х., 2004. – 360 с.
9. Небрат В.В. Еволюція теорії державних фінансів в Україні : [монографія] / В.В. Небрат ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2013. – 584 с.
10. Оглоблин О. Думки про Хмельниччину / О. Оглоблин. – Нью-Йорк, 1957. – 163 с.
11. Сайкевич О.Д. Державне регулювання ринкової економіки в роботах українських економістів другої половини XIX – початку XX ст. : автореф. дис. ... к. е. н. / О.Д. Сайкевич. – К., 2004. – 18 с.
12. Супрун Н.А. Еволюція вітчизняної моделі корпоративного управління : [монографія] / Н.А. Супрун. – К.: КНЕУ, 2009. – 270 с.
13. Феценко В.М. Дослідження проблем становлення та розвитку ринкового господарства в працях економістів України другої половини XIX – початку XX ст. : [монографія] / В.М. Феценко. – К. : КНЕУ, 2003. – 187 с.

УДК 001.8:330.8

Оксенюк Т.М.
молодший науковий співробітник
Хмельницького національного університету

ФАКТОРИ ПІДВИЩЕННЯ ПРИБУТКОВОСТІ ПІДПРИЄМСТВА: ЕВОЛЮЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена висвітленню еволюційного розвитку підходів до виділення факторів підвищення прибутковості підприємства. Зокрема, розглянуто підходи до визначення та класифікації факторів підвищення прибутковості промислових підприємств. Запропоновано авторський підхід до виділення факторів, що сприяють нарощуванню обсягів прибутку підприємства.

Ключові слова: прибуток, фактори підвищення прибутковості, генезис.

Оксенюк Т.М. ФАКТОРЫ ПОВЫШЕНИЯ ПРИБЫЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ: СОВРЕМЕННЫЙ АСПЕКТ

Статья посвящена освещению эволюционного развития подходов к выделению факторов повышения прибыльности предприятий. В частности, рассмотрены подходы к определению и классификации факторов повышения прибыльности промышленных предприятий. Предложен авторский подход к выделению факторов, способствующих наращиванию объемов прибыли предприятия.

Ключевые слова: прибыль, факторы повышения прибыльности, генезис.

Okseniuk T.M. INCREASING ENTERPRISE PROFITABILITY FACTORS: EVOLUTIONARY ASPECTS

The article dedicated to highlighting evolutionary development approaches to increasing profitability of the enterprise factors. In particular, considered approaches to the determination and classification of increasing the profitability of industrial enterprises factors. Suggested an author's approach to the separation of factors contributing to profits increasing.

Keywords: profit, increasing profitability factors, genesis.

Постановка проблеми. Отримання прибутку – головна мета будь-якої виробничої діяльності. Саме прибуток, як кінцевий позитивний фінансовий результат, є визначальним показником ефективності господарювання, а також чинником забезпе-

чення розвитку діяльності промислового підприємства. Сучасна складна економічна ситуація, в якій змушені функціонувати вітчизняні суб'єкти господарювання, а також зовнішньополітична та внутрішня нестабільність спричиняють зниження рівня при-